

**ÂŞIK PAŞA ve
ANADOLU'DA
TÜRK YAZI DİLİNİN OLUŞUMU
SEMPOZYUMU**
-BİLDİRİLER-

**1-2 KASIM
2013
KIRŞEHİR**

**Hazırlayan
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL**

GARÎB-NÂME'NİN SÖZVARLIĞINDAN BİRKAÇ KELİME ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. A. Deniz ABİK
Çukurova Üniversitesi

0. Kaynakların verdiği bilgilere göre Kırşehir'in iktisadi ve fikri sahada gelişmesi ve az veya çok bu güne kalan eserlerle donanması, Anadolu Selçuklu devletinin çöküş dönemi ile İlhanlıların hakimiyet dönemine yani XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın başlarına rastlar (Darkot, 765).

Kırşehir'de bu dönemde 1272'de doğan Âşık Paşa, dönemin siyasi faaliyetlerine katılmış, elçi olarak Mısır'a gitmiş, Emir Çoban'ın oğlu ve Anadolu valisi Timurtaş'ın veziri olmuştur. 1333'te Kırşehir'de ölen Âşık Paşa için Eretna Bey'in veziri Alaaddin Ali Şah Rumi, şanına yakışır bir türbe yaptırmıştır (Köprülü, 701). Âşık Paşa'nın çocukluğu III. Gıyaseddin Keyhusrev (1266-1284), gençlik yılları Sultan II. Mesud (1284-1296, 1302-1310) ve III. Alaeddin Keykubad (1298-1302) zamanlarında geçmiş ve Osman Bey devrini olgunluk yıllarında yaşamıştır. Ömrünün son yedi senesi ise Orhan Bey zamanında geçmiştir (Yavuz 2000: 9 e-kitap).

Kemal Yavuz'un hazırladığı metne göre 10592 beyit tutan *Garîb-nâme*'nin Türk dilinde vücut bulmasını hazırlayan şartlar içinde, Teküder zamanında İlhanlı sarayındaki İranlı üst düzey yöneticilerin tasfiyesinin rolü olduğu düşünülebilir. Teküder döneminde (1282) devlet içinde Farsilerin ve Fars kültürünün üstünlüğü sona erer. Türkmen şeyhlerinin nüfuzu artmaya başlar. Türkmen şeyhlerinin nüfuzunun artması İlhanlı sarayında Türk kültürünün giderek güç kazanmasına vesile olmuştur (Erdem 2000:18). Argun zamanında da (1284) devam eden bu politika Türkmenlerin gücünü arttırmıştır (Erdem 2000: 20-21). Daha sonra Gazan Han'ın müslüman olması, İlhanlıların (Moğolların) İslamiyeti anlaşılması zor felsefi ifadelerle anlatan İranlı âlimler yerine, kendi kabileci karakterlerine uygun, daha

yalın ve basit anlatımları olan Türkmen dervişlerinden öğrenmeyi tercih etmeleri¹ yavaş yavaş onların Türkleşmesinde etken olmaya başlamıştır. Bu yaklaşım, aynı zamanda Türk kültürüne de yeni bir açılım sağlamıştır.

Âşık Paşa, *Garîb-nâme*'nin sonunda, onuncu babın onuncu dastanında eserine verdiği adı açıklarken de döneminin öncesinde Türkçeye ve Türklere itibar edilmediğini dile getirirken İlhanlı sarayındaki değişimin ve Anadolu'da yeni siyasi oluşumların izlerini de vermektedir diyebiliriz.

"ve bu kitabun adını *Garîb-nâme* kıldı zira ki bu maani-i mezkure Türk dilinde garib düşdi (Yavuz 2000: 925)"

- 10558 Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
illa ma'lum oldu maani menzili
Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tacik dillerin
- 10561 Türk diline kimsene bakmaz-ıdı
Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı
Türk dahı bilmezidi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri
Bu Garîb-nâme anın geldi dile
Kim bu dil ehli dahı mani bile
Türk dilinde yani mani bulalar
Türk ü Tacik cümle yoldaş olalar
Yol içinde birbirini yirmeye
Dile bakıp maniyi hor görmeye
Ta ki mahrum kalmaya Türkler dakı
Türk dilinde anlayalar ol hakı
- 10572 Kamu dilde var durur mani sözi
Görene gizlü degil ani yüzi
- 10575 Maniyi bir dilde sanman siz heman
Cümle diller anı söyler bi-güman
Cümle dilde söylenen ol söz durur
Cümle gözlerden gören ol göz durur.

1) Anadolu'daki Türkmen babaları şamanist Moğollar arasında İslamiyeti yaymak üzere harekete geçmiş olmalıdır. Bu babaların kendi şamanlarından pek farklı olmadığını gören Moğollar, onlara sempati ile yaklaşmışlardır. Barak Baba da bunlardan biri ve en tanınmış olanlarındandı (Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, 2.baskı, İstanbul, 1996, 189).

Garîb-nâme'nin 10592 beyit tutan metnini başarıyla bilim dünyasının kullanımına sunan Prof.Dr. Kemal Yavuz, Anadolu Türkçesinin bu dev eserini dil tarihi açısından değerlendirebileceğimiz geniş bir alan açmıştır. K.Yavuz metni aracılığıyla birkaç kelime üzerinde durarak bazı sorular ile çözümler arayacağız.

1. Garîb-nâme'de ve başka Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen dört kelime üzerinde durmak istiyorum. Bu dört kelimenin ortak bir yanı var: Belli bir dönemden sonra kullanımdan kalkmaları, izlerini takip edemememiz.

1.1. Yavuz metninin 1591. beyti şu beyittir:

Bir güruhu bilür iken Hak yolın
Nefsini yijemedi oldı yulın (1591),

(Yavuz çevirisi 2000, 1/1 335) "Bir bölümü hak yolunu bildikleri halde; nefislerine yenilerek azıttılar."

yulun/yulın gibi bir kelime *Tarama Sözlüğü*'nde ve diğer kaynaklarda görülememektedir. *yulın ol-* şeklinde yardımcı fiilli örneklerle de rastlanmaz. Nüsha karşılaştırmasında R'de *bulını* gibi bir kullanım var. Bu kelime, Anadolu metinlerinde belli bir tarihe kadar gördüğümüz sonra kullanımdan kalkan *bulun* "esir, tutsak" kelimesi olmalıdır. Yardımcı fiille kullanımı da bu anlamı desteklemektedir. Yavuz'un *yulın* okumasını neye dayandığını bilemiyorum. Ancak, *bulun*, Orhun yazıtlarında, Uygurca metinlerde, Karahanlı, Harezmi metinlerinde görülen bir kelimedir (Clauson 1972: 343). *Tarama Sözlüğü*'nde, Anadolu Türkçesinin yazılı metinlerinde üç eserden beş tanık görülmektedir. Biri Garîb-nâme'nin yukarıda verdiğimiz beyti, biri *Süheyl ü Nevbahar*'dan bir beyit, üçü ise Aydınolu Mehmet Bey adına Arapçadan çevrilen *Kıyas-ı Enbiya*'dandır. Üç eser de 14. yüzyıl metinleridir. Anadolu ağızlarının söz varlığında da *bulun* kelimesi görülmez. 17. yüzyıl Anadolu sözlüğü durumundaki Meninski sözlüğünde de kelimeyi göremeyiz (2000).

1.2. Yavuz metninin 1972. beyiti de şu beyittir:

Karanlık üküş olur aydın az
Zira kim gün kısa olur şeb diraz (1972)

Yavuz 2000 I/1: 413 "Karanlık çoğalıp aydınlık azalır; çünkü günler kısa geceler uzundur."

üküş ve *ük-* fiili, Orhon Yazıtları, Uygur, Karahanlı metinleri, Harezmi, Çağatay metinlerinde görülür (Clauson 1972: 118; Kaçalin 2011: 288, 289, *ük-*, *üker*, *ükmek*, *üküş*).

Beyitte görülen *üküş*, *Tarama Sözlüğü*'nde *öğüş (II)*, *öküş*, *yögüş* "çok" olarak Anadolu metinlerinde XVI. yüzyıl da dahil olmak üzere tanıklanıyor (44 tanık var,

farklı eserlerden). *Derleme Sözlüğü*'nde *öğüş* (II) "çok" anlamı ile vardır². Meninski sözlüğünde *üğüş* veya *öğüş* "çok" anlamı ile bulunmamaktadır.

Semih Tezcan, Türkiye Türkçesindeki *küme* kelimesinin *ükme* kelimesinin yer değiştirmeli şekli olduğunu söyler (1981). *Kamus-ı Türki*'de *küme* bulunur: "1.yığıntı, birikinti 2. Tepe, kümbet" (Yavuzarslan 2010: 699). Meninski sözlüğünde, *küme* maddesindeki anlam, "zırh, küpe" anlamıdır (2000: 4093). Bizim kelitemiz ile ilgili değildir. Clauson *ükme* kelimesinin Kazakçada *üyme cüyme bol-* "to be heaped up" anlamında yaşadığını muhtemelen Anadolu ağzlarındaki *hüğme* "a hut made of reeds" (DS 'çardak') kelimesinin de aynı kelime olduğunu söyler (Clauson 1972: 108). Eren, *küme*, Deny'e göre Arapça olmalı açıklaması ile Farsçada da *kuma* olduğunu belirtilmiş. Ayrıca *güme* maddesi var (1999: 274).

üküş 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar tanıklanırken sonrasında niye kayboldu? Kökün tanınmaması ancak kökle kurulmuş biçimlerin devam etmesi söz konusu.

1.3. Yavuz metninin 2352. beyiti de şu beyittir:

Kim anuñla ol hünerler bilinür
Nitekim müşk *yiylemekle* bulunur

Yavuz 2000 I/1: 489 "miskin koklanıp kokusundan bulunması gibi onunla da bazı hüner ve marifetler bilinir."

yiyle-, Eski Türkçe metinlerden itibaren gördüğümüz *yıld* "koku" kelimesinin Anadolu Türkçesindeki fiil türevidir.

yıldla- fiili, Uygur, Karahanlı, Harezmi metinlerinde görülür (Clauson 1972: 890-891).

Tarama Sözlüğü'nde Anadolu Türkçesi metinlerinde *yiylemek*, (*yiylamak*, *yiylemek*, *yilemek*) "koklamak", XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar tanıklarla izlenebilmektedir. Sözlükteki 34 tanık farklı eserdendir. *Tarama Sözlüğü*'nde isim olarak *yiyl* (*iyi*) "koku" XIII. (Şeyyad Hamza tanığı, XIV. yüzyıl olarak değerlendirilebilir) yüzyıldan XVI. yüzyıla pek çok eserde görülmektedir. Bu tanıkların bir kısmının okuma yanlışları³ dolayısıyla tanık gibi kaydedildiği görülse de kelimenin varlığı bir gerçektir⁴. Kelime, Meninski sözlüğünde de *yiyle-*, *iyile-*, *yigle-* gibi değişik seslerle arandığında da görülmemektedir.

2) *Derleme Sözlüğü*'nde bu kelime, Eskişehir (Aşağılıca), Çankırı (Çerkeş) ve Elazığ (Harput)'dan derlenmiştir.

3) D140b2'deki kelime Ergin'de *yiyle-* olarak okunmuştur. Ancak Tezcan (2001: 352-353) kelimeyi *yelmedüm* okumuş ve Özçelik de bu okuyuşu kabul etmiş, dipnotta Tezcan'a işaret etmiştir (2005: 876). Gerçekten bağlama bakıldığında *yiylemek* okuyuşu ve 'kokla-' anlamı uygun değildir.

4) Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelimenin iyelik eki almış biçimleri *isi <iyisi <iyisi* olarak da görülür (*Yusuf u Züleyha* 1357, 1385 Demirci- Korkmaz 2008).

Derleme Sözlüğü'nde *yiği* "kötü koku", *yigdin (I)* "kötü koku"⁵ ismi var, fakat fiil şeklinin tanığı bulunmuyor⁶.

XVI. yüzyıldan sonra Anadolu Türkçesinin yazılı metinlerinde göremediğimiz *yiği*, niye kayboluyor? *Koku* kelimesinin yaygınlaşması mı kelimeyi unutturuyor? Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *koku (kohu)* ve *yiği /iyi* bir arada görülür⁷. Fiil olarak da *iyi-* ve *kok-* aynı metinde birlikte kullanılır⁸. *Derleme Sözlüğü*'ndeki 'kötü koku' anlamları ile *Yusuf u Züleyha*'daki *iyi-* fiili, Türkiye Türkçesindeki *iğren-* ve *yiğren-* fiilleri ile ilişkili midir? Kelime anlam değiştirerek ama kökü unutulmuş olarak yaşamakta mıdır demek gerekir?

1.4. Yavuz metninin 8513. beyiti de şudur:

Alplığı er ne'yle eyler at-ıla
Alp ere key at gerek kim atla

"Yiğit yiğitliğini at ile yapar ve gösterir; düşmana hücum için alpere iyi ve seçkin at lazımdır." (Yavuz 2000).

key, Karahanlı metinlerinde *ked* olarak görülen kelime, Uyğurca, Harezmi, Kıpçak metinlerinde görülür (Clauson 1972: 700).

Tarama Sözlüğü'nde *key (gey)* "1. çok, pek, gayet, pek çok 2. iyi, iyice, hakıyla 3. Uygun, muvafık, münasip, layık, doğru, yerinde 4. Büyük, muhteşem" anlamlarıyla XIII. (Şeyyad Hamza Yusuf u Züleyha, XIV.yy⁹.) , XIV, XV, XVI. yüzyıl metinlerinde pek çok örnekle görülür. XVIII. yüzyılda bir metinden *Battalname*'den bir tanık bulunmaktadır. Sözlü gelenekten geç dönemde yazıya geçirilmiş metinlerde, anlatılarda eski sözlerin devam etmesi beklenen bir durumdur.

Meninski sözlüğünde, 'çok' anlamındaki *gey* görülür (2000: 4107). Zenker de Meninski'yi anarak *gey* biçimini Anadolu kelimesi olarak vermiştir. Redhause Türkçe kaydıyla *gi* maddesinde *gi ad bırakmak, gi bilmek, gi turuşmak* örnekleri ile kelimeyi vermiştir (1890: 1608).

2. Kullanımdan kalkan kelimelerin, örneğin *bulun*'un kullanımdan kalkmasını neye bağlamak gerek? 'esir'in 'tutsak'ın yaygınlaşması mı? Eski geleneğin unutulması mı? Eski gelenek unutuluyorsa hangi sözlü veya yazılı gelenek unutuldu da yenisi kuruldu? *üküş, bulun, key, yiylemek* bunlar niye kayboldu?

5) Anadolu'nun birçok yerinden derlenmiştir.

6) *iğren-* / *yiğren-* kelimesinin *yiği* ile ilişkisi düşünülebilir mi?

7) *Yusuf u Züleyha* 1355, 1356, 1357, 1358 Demirci- Korkmaz 2008.

8) *Yusuf u Züleyha*, iyi- 638 , kok- 1358 Demirci- Korkmaz 2008. "asa koyalar tenün iyiyi /gele kuşlar beynünji ala yeye" "Seni asacaklar ve tenin kokacak, kuşlar gelip beynini alıp yiyecek." Demirci- Korkmaz 2008:167.

9) S. Tezcan, Şeyyad Hamza ve Ahmed Fakih'in 14. yüzyıl sanatçıları olduğunu, Dehhani'nin ise 15. yüzyıl sanatçısı olduğunu kanıtlarla belirttikten sonra "13.yüzyılda Anadolu'da Sultan Veled ve Yunus Emre'den başka Türkçe yazmış yazar bilinmemektedir" demektedir (Tezcan 1994: 84-88).

Kemal Yavuz, değişik makalelerinde Âşık Paşa'nın *Kutadgu Bilig*'in takipçisi olduğunu söyler:

“Âşık Paşa mevsimlerle ilgili durumlarda, yaşname olarak Yusuf Has Hacip'ten çok etkilendiği gibi, yukarıdaki beyitleri gözden geçirirsek, daha pek çok konuda onun tesiri altındadır ve konularda Yusuf'u tekrar eder (Yavuz 2009:151)”; “Hatta kitabın tertibi bile İslami ölçülerle olup klasik tertiptedir. Bundan sonra yazılacak kitaplar hangi konuyu işlerse işlesinler, bu şekilde tertip edilecektir. Bu durumda Yusuf, klasik kitap tertibinde de bir öncü durumundadır. Onda akıl, ilim, doğruluk ve insan akıbeti en önde gelen hususlardır. Yusuf bu yönü ile Âşık Paşa (ö.1332) gibi büyük şairlerimize de etki etmiştir (Yavuz 2009: 149)”; “Yusuf Has Hacib'in tesiri daha sonraki yüzyıllarda başta Âşık Paşa olmak üzere, Mevlana'da, Gülşehri'de Yunus'ta Fuzulî'de ve Erzurumlu İbrahim Hakkî'da görülecektir. Böylece Yusuf'un sözleri daha sonraki Türk edebiyatında hayat bulmuş ve gönüllerden gönüllere akarak dillerde söylenegelmiştir (Yavuz 2009: 177)”; “...Bütün bunlar daha sonraki Türk edebiyatının kurulup gelişmesinde Kutadgu Bilig'e ne derece bağlı olduğunu da gösterir. Özellikle Âşık Paşa Kutadgu Bilig'den etkilenen şairlerin başında gelir (Yavuz 2009: 162)”.

Âşık Paşa, Kutadgu Bilig'den haberli miydi? Anadolu Türkçesinin yazı dilinin kurucularının Karahanlı eserlerinden haberli olup olmadıklarını anlayabilir miyiz? Yesevi yoluyla aktarım düşünülür mü? Sözlü gelenekte tıpkı Yesevi hikmetleri gibi Kutadgu Bilig de taşındı mı? Anadolu'da Osmanlı devletinin manevi kurucuları Şeyh Edebali, Hacı Bektaş Veli, Geyikli Baba gibi isimlerin Ahmet Yesevi takipçileri olduğu bilinir. Yesevi, ilk Türk İslam mutasavvıflarından. Pek çok öğrencisi, izleyicisi Horasan'da, Deşt-i Kıpçak'ta, Anadolu'da İslamiyetin Türkçe yayıcıları olmuşlardır. Horasan'dan Anadolu'ya gelen mutasavvıflar, veliler, babalar, alp erenler, gaziler, şeyhler, dervişler Yesevi takipçileridir.

Gazan Han döneminde Barak Baba ve dervişlerine İlhanlı hazinesinden 30.000 dinar tutarında bir meblağın ödenmesi¹⁰, Yunus Emre'nin Barak Baba'ya mensup bir derviş olduğu dikkate alındığında¹¹ Anadolu'da Türk dilinin ürünler

10) Moğolların Anadolu'ya gelmesi ile onlar arasında faaliyet göstermeye başlayan Barak Baba'nın şöhreti İlhanlı sarayına kadar gitmiş, Gazan Han kendisini denemek için saraya çağırmıştır. Barak Baba, Gazan Han'ın güvenini kazanmış ve otuz bin dinar gibi yüklüce bir ihšana nail olmuş, bu parayı dervişlerine dağıtmıştır (Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, 2.baskı, İstanbul, 1996, 190); Barak Baba, Olcaytu zamanında da itibarını korumuş, Moğol heyetinin başında Şam'a elçi olarak gitmiştir. Olcaytu, Barak Baba'yı ikinci kez 1307'de Gilan'a elçi olarak gönderdiğinde Gilanlıların barak babayı ve dervişlerini öldürmesine çok kızmış, ordu göndererek intikamını alış, ayrıca Barak Baba'nın arkasından fakirlere yüklüce para dağıtmış, mezarının üstüne bir türbe , yani başına bir zaviye inşa ettirmiş, bunların masrafları için de günde elli dinarlık tahsisat ayırmıştır (Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, 2.baskı, İstanbul, 1996, 190-191).

11) Yunus Emre bir beytinde kendi tarikat şeceresini vermektedir: Yunus'a Tapdug u Saltuğ u Barak'dandur nasib / Çün gönlden cuş kıldı ben niçe pinhan olam 201/41 (Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı I* İnceleme, Ankara, 1990, 27).

vermesinde Moğolların payları olduğunu düşünmenin¹² yanı sıra Barak Baba ile Yesevi ilişkisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca doğudaki Türk yazı dilini bilenlerin İlhanlı idaresindeki varlığı, Anadolu Türklüğünün yazı dilinin gelişmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir katkı sağlamıştır (Ercilasun, 1988, 44).

Âşık Paşa'nın babası Muhlis Paşa. Muhlis Paşa'nın babası Horasanlı Şeyh Baba İlyas. Âşık Paşa, Baba İlyas'ın torunu. Baba İlyas-ı Horasanî Amasya yakınlarına yerleşmiştir. "Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiş. Mutasavvıf ve fazıl bir kimse olan şeyh İlyas'ın müritlerinin çokluğu devrin hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından iyi karşılanmamış öğrencilerinden Baba İshak'ın başlattığı ayaklanma sebebiyle 1241 yılında öldürülmüştür (Yavuz 2000: 9)."

Âşık Paşa, *Kutadgu Bilig*'i görmüş olabilir mi? Mısır nüshası 14.yy ile ilişkilendirilmektedir (Arat 1947: XXXVIII). Âşık Paşa, Mısır'da Mısır nüshasını veya öncüllerini görmüş olabilir mi? Herat nüshası 1439'da istinsah edilmiş. Tokat'tan İstanbul'a 1474'te geldi, Tokat'a ne zaman gelmişti? Anadolu okur yazarları, Uygur yazısını biliyorlar mıydı? Doğudan gelen sanatçıların varlığı nedeniyle oluşan kültür körpüsü mü söz konusu?

Kaybolan, kullanımdan kalkan kelimeler, Karahanlı metnlerinde de gördüğümüz kelimeler. Doğu Türk yazı dili geleneğinden haberli olanların aktardıkları bir sözlü geleneğin izleri olarak görülebilir mi? Baba İlyas Horasanlı'dır. Mevlana Celalettin Rumi'nin şiirlerinde gördüğümüz Türkçe kelimelerin bir kısmı Doğu Türkçesi kelimeleri olarak değerlendirilebilecek özelliktedir: *kazgan*, *bolgay* vb. (Yaltkaya 1934). Horasan alanındaki mutasavvıflar, Doğudaki İslami yazı dilinden haberiiler¹³. Anadolu'da yazı dilinin kurucularının Doğudaki Türk yazı dili örneklerinden haberli olduklarını, doğu yazı dilini bildiklerini kabul etmek gerekir¹⁴.

Şeyyad Hamza'nın adındaki *şeyyad* kelimesinin açıklamasına ilişkin görüşler değerlendirildiğinde, 'kıssa-han' anlamı¹⁵, kıssahanların da Yesevi geleneği ile bağlantılı ve eski kültür çevresiyle ilişkili düşünülmesine imkân verebilir. Anadolu'ya Oğuzlar dışında gelen Türk boylarının sözvarlığının Oğuzca içinde giderek silinmesini de göz ardı etmemek gerek.

12) Erdem 2000: 26.

13) Tezcan 1977: 425 "Oğuzların ve öteki Türk boylarının Anadolu'ya Türkistan'dan gelmiş olduklarını hepimiz biliyoruz. Eski Osmanlıca başlangıç dönemi yazarlarının çoğu Türkistan ve Horasan'daki yazım geleneği ile yetiştiklerinden onların yazı dilinde doğu Türkçesi ve Anadolu dışında konuşulmuş olan Oğuz lehçelerinin bulunmasını yadırgamamak gerek."

14) Sertkaya, "Anadolu Türkçesi XIV. Yüzyıldan itibaren Yesevi muakkıbı Yunus Emre başta olmak üzere Şeyyad Hamza, Hoca Dehhanî, Ahmet Fakih gibi öncü isimlerle Batı Türkçesinin ilk edebî ürünlerini vermiştir. Bunun yanında Anadolu Türkleri Doğu Türkçesi ile de şiir söyleme geleneğini terk etmemişlerdir" (Sertkaya, 2001,129); Şinasi Tekin, Anadolu'ya Doğudan gelen sanatçıların kurulmakta olan yazı dilini bilerek veya bilmeyerek etkileri altına almaya çalıştıklarını söyler (1974:70).

15) Demirci -Korkmaz 2008: 12-13.

Başka kelimeler benzer bir seyir verir mi? Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen *dükeli*, *delim* ve *işen* (*Tarama Sözlüğü*'nde *işen* [*işen*, *işende*, *işende*, *işin*]) kelimeleri de benzer özellikleri taşıyor niteliktedir. *dükeli* (*dükel*) *Tarama Sözlüğü*'nde XIII-XVII., *delim* XIII-XVI., *işen* XIII- XIX. yüzyıllarda tanıklanmaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde *delim* tek yerden ve *dügel*i tek yerden, bunun yanı sıra *tükel* iki yerden, *işen* görülmüyor. Meninski'de *delim* var (2000:2133; Tulum 2011: 564), *dükeli* var (2000: 2109; Tulum 2011: 623), *işen*, *in-en* olarak var (2000: 360; Tulum 2011'de yok.).

İncelediğimiz gibi unutulmuş kelimelerin unutulma sebepleri birden çok olabilir ancak bu sebepler irdelendiğinde kuruluş zamanına ilişkin yollar da görülebilir. Kelimelerin izinden giderek Anadolu yazı dilinin kuruluşuna ilişkin yeni bilgilere ulaşmamız mümkün olabilir.

Eski Anadolu Türkçesinin metinlerinin, Doğu Türk yazı dilinde de gördüğümüz söz varlığının bir kısmının, giderek Anadolu yazı dilinde körleşmesi, bazılarının Anadolu ağızlarında varlığını sürdürmesine karşın, bazılarının erimesinin nedenleri içerisinde, kurucuların doğu Türk yazı diliyle ilişkilerinin, Doğu Türk yazı dili bilgilerinin giderek zayıflaması düşünülebilir. Başlangıçta Doğu Türk yazı dilinin örnekliliği söz konusu iken okuyazarların tanıdıkları yazı dili geleneği, Doğu iken sonradan bu kaynak ile ilişkinin kesildiği düşünülebilir. Böylece, önceleri Anadolu metinlerinde görülen kelimelerin daha sonra kullanımdan çekilmesinin sebepleri arasında, Anadolu yazı dili sanatçılarının doğu yazı dili geleneği birikimi ile ilişkilerinin azalması, bu gelenekten uzaklaşmaları da sayılabilir.

Daha sonra, özellikle Nevâyî sonrası, Doğu Türk yazı diliyle yeniden temasın güçlenmesi, Nevâyî dilinde eserler yazmayı doğurmuş¹⁶ fakat artık iki yazı dili birbirinden sesbilgisi, biçimbilgisi yönünden olduğu gibi sözvarlığı bakımından da belirgin çizgilerle ayrılmıştır.

Bunu örneklemek üzere sayılabilecek *üküş*, *bulun*, *yiyle-*, *işen*, *dapa*, *dükeli*, *key* gibi Eski Anadolu Türkçesinde gördüğümüz ama sonra Osmanlıca döneminde kullanımdan düşen, Anadolu ağızlarında ise görülmeyen kelimelerin Doğu Türk yazı dili geleneği ile mi ilişkili yoksa bir kısım kelimelerin kullanımdan düşüşünde başka etkenlerin mi olduğu tartışılabilir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gördüğümüz pek çok kelime, Osmanlıca döneminde yazı dilinden çekilse de ağızlarda hayatını sürdürmektedir¹⁷. Bazı kelimeler ise tamamen ortadan kalkmıştır. Bu türden, başlangıçta Anadolu metinlerinde görülen daha sonra kullanımdan çekilen kelimelerin *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lugatî't-Türk* gibi *Karahanlı Türkçesi* metinlerinin sözvarlığı ile karşılaştırılması, bize fikir verebilir.

16) Sertkaya (2001).

17) Bu kelimelerin Türkçe kelimeler olup olmadığı tartışması yapılabilir. Anadolu ağızlarında yaşamını sürdürenler Türkçenin kendi kelimeleri midir? Alıntı kelimelerde bu durum nasıldır? Araştırılmaya gerek olan konularda içerisinde bu soru da olmalıdır.

Bu düşünce ile Aksaray Üniversitesinde düzenlenen bir Yunus Emre sempozyumunda *ked/key* kelimesi üzerine hazırladığım bildirimde, *ked*'in *Kutadgu Bilig*'de kullanımının daha sık, *Yunus Emre Divanı*'nda daha az olduğunu, Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki kullanımın, *Kutadgu Bilig* ile karşılaştırıldığında, durumun *Yunus Emre Divanı*'ndakine yakın olduğunu görmüştüm¹⁸. Kelimenin Harezmi Türkçesinde son derece az olan kullanımı, Çağataycada kelimenin izlenmemesi, Anadolu Türkçesinde kelimenin kullanımdan düşmesinin sebebinin Doğu yazı dili geleneği ile bağın kesilmiş olması ile açıklamayı zorlaştırdığını fark etmiştim. Kelimenin Doğu Türkçesinde de kullanılmaması kelimenin kendisi ile ilgili başka nedenler olduğunu düşündürmektedir. Ancak başlangıçta her iki yazı dilinde de bulunması, Doğu ve Batı Türk yazı dillerinin ilişkisini görmek bakımından önemlidir. Kelimelerin bütün tarihi metinlerde izlenmesi, kelimelerin tarihinin ortaya çıkarılması bakımından yararlı olacaktır. *ked* gibi Türkçede alıntı olan – Soğutça- kelimelerin Türkçenin iki ana tarihi yazı dilinde kullanımdan düşmesi ile ilişkisi de tartışılabilir özelliktedir. Bu da alıntı kelimelerin dillerdeki kalıcılıkları ve lehçeler arasındaki kullanım değerleri üzerine yeni araştırmaların kapılarının açılması gerektiğini göstermektedir. Köken olarak Türkçe olan kelimelerdeki kayboluşlarda, tarihi zemini Anadolu'da Türk yazı dilinin kuruluş devrinin bütün yönlerini dikkate almak gerekir.

18) "*Yunus Emre Divanı*'nda 415 şiir vardır, buna bakılarak da eser, yaklaşık 3000 beyit olarak tahmin edilebilir (Tatçı 1990). *Kutadgu Bilig*'in Arat yayınında 6645 beyit bulunur. *Kutadgu Bilig* indeksine göre *Kutadgu Bilig*'de 166 kez *keG* kelimesi kullanılmıştır. Tespitimize göre *Yunus Emre Divanı*'nda kelime *key* olarak 41 kez kullanılmıştır. Bu veriler, bütünü karşılaştırılırsa, *ked*, *Kutadgu Bilig*'de %2,4 *Yunus Emre Divanı*'nda %1,3 oranında kullanılmıştır. Kullanım sıklığındaki bu farklılığı, sanatçıların üsluplarına ilişkin bir farklılık diye yorumlamak yanında, Eski Anadolu Türkçesinde kelimenin kullanım sıklığının düştüğü anlamında da yorumlanabilir. Bir başka bakış açısı ise mesnevi ve divan farkı olarak düşünülebilir. Bunu anlamak için diğer mesneviler ile karşılaştırmak fikir verebilir.

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden bir mesnevi olan *Mantku't-Tayr*'ın Kültür Bakanlığının sitesindeki Kemal Yavuz'un hazırladığı metni 4438 beyittir. Bu eserin 2200. beyitine kadar taramamızda, *key* kelimesinin 26 kullanımını tespit ettik. Buna göre kelimenin *Mantku't-Tayr*'daki kullanım oranı %1.1'dir. Yine bu dönem eserlerinden mensur bir eser olan *Nazmü'l-Hilafiyat Tercümesi*'de kelime, 15 kez kullanılmıştır. Eser, 19 satırlık 153 vараktır. Kullanım sıklığı diğer eserlerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Dikkati çeken bir başka yan, eserdeki 15 kullanımın 14'ünün *bil-* fiili ile kullanılmış olmasıdır. Bu tam bir eşdizlilik olarak görülmektedir. Tek örnekte, kelime *koca-* fiilinin zarfıdır (Bilgin 1996: 367). Muhammed bin Hamza'nın 290 varaklık *Kur'an Tercümesinde*, *gey* 47 kez kullanılmıştır (Topaloğlu 1978: 233-236). *Ahmed-i Dai Divanı* 121 vараktır, 331 şiir vardır. Bu divanda *gey* kelimesi 23 kez kullanılmıştır (Özmen 2001/2: 637). Bu veriler doğrultusunda şimdilik Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kelimenin sıklığının *Kutadgu Bilig'e* göre az olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer yandan beş yüz on iki dizelik *Atabetü'l-Hakayık*'ta da 6 kullanım vardır (Arat 1992). Bu sayı da bütüne oranlandığında % 2.3 değerini vermektedir. *Kutadgu Bilig*'deki yüzdeye yakın bir sayıdır. Harezmi Türkçesi eseri Rabguzi'nin *Kıyasü'l-Enbiyasında* beş kullanım vardır (Ata 1997/2: 312, 330). Eserin geniş hacmi dikkate alındığında kullanım çok düşüktür. Ayrıca bu beş kullanımın da eserin içindeki şiirlerde görülmesi ilgi çekicidir. Bu kullanımlardan ikisi, fiili tamamlayan zarf, üçü ise sıfatı tamamlayan zarftır. Aynı dönem eseri olan *Nehcü'l-Feradis'te* kelimenin hiç görülmemesi de Harezmi Türkçesinde kelimenin kullanımdan düştüğünü gösterici niteliktedir (Ata 1998)." Abik 2008: 72.

KAYNAKLAR

- Abik, A. Deniz (2008), "Kutadgu Bilig ile Yunus Emre Divanı'nda ked> key Kelimesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı 8 - 10 Ekim 2008*, Aksaray, 2009, 63 - 73.
- Clauson, Sir Gerard (1972) , *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Darkot, Besim , "Kırşehir" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 764- 765.
- Demirci, Ümit Özgür- Korkmaz, Şenol (2008), *Yusuf u Zeliha*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- DS I (1963), *Derleme Sözlüğü I, A*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211, Ankara.
- DS II (1965), *Derleme Sözlüğü II, B*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/2, Ankara.
- DS III (1968), *Derleme Sözlüğü III, C-Ç*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/3, Ankara.
- DS IV (1969), *Derleme Sözlüğü IV, D*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/4, Ankara.
- DS IX (1977), *Derleme Sözlüğü IX, L-R*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/9, Ankara.
- DS V (1972), *Derleme Sözlüğü V, E-F*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/5, Ankara.
- DS VI (1972), *Derleme Sözlüğü VI, G*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/6, Ankara.
- DS VII (1974), *Derleme Sözlüğü VII, H-İ*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/7, Ankara.
- DS VIII (1975), *Derleme Sözlüğü VIII, K*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/8, Ankara.
- DS X (1978), *Derleme Sözlüğü X, S-T*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/10, Ankara.
- DS XI (1979), *Derleme Sözlüğü XI, U-Z*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/11, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1988), "Batı Türkçesinin Doğuşu", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (26 Eylül 1988- 3 Ekim 1988)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, Ankara, 1996, 39-45.
- Erdem, İlhan (2000), "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi 1999-2000*, C. XX, S. 31, Ankara, 1-35.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 1. Baskı, Ankara.
- Kaçalin, Mustafa S. (2011), *Niyazi, Nevayi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Köprülü, Mehmet Fuat , “Âşık Paşa” maddesi, *İslam Ansiklopedisi, C.I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 701- 706.
- Meninski, F. M. (2000), *Meninski Francicus a Mesgnien, Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabieae-Persicea Lexicon Tırcico-Aarabico-Persicum*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 27, Simurg Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Sadettin (2005), *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/ Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Sertkaya (2001), “Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevayi Tarzı ve Nevayi’ye Anadolu’da Yazılan Nazireler”, *Ali Şir Nevayi’nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri 24-25 Eylül 2001*, Ankara , 2004, 129-140.
- TaS I , *Tarama Sözlüğü I*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 212, Ankara, 1963.
- TaS II , *Tarama Sözlüğü II*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 212, Ankara, 1965.
- TaS III , *Tarama Sözlüğü III*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 212, Ankara, 1967.
- TaS IV , *Tarama Sözlüğü IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 212/4, Ankara, 1969.
- TaS V , *Tarama Sözlüğü V*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 212/5, Ankara, 1971.
- TaS VI , *Tarama Sözlüğü VI*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 212/6, Ankara, 1972.
- Tekin Şinasi (1974), “1343 tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘olga-bolga’ Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1973-1974*, 1974, 59-157.
- Tezcan, Semih (1981), “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, *Belleten Cilt XLV/2, Nisan 1981 Sayı 178*, 23-78.
- (1977), “Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Şadru’d-din Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım. DTCF Yayınları 219, 460 s. + CXXXVII tıpkıbasım, Ankara, 1973.)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977*, [1978] s. 413-431.
- (1994), “Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve *Çarhname*’nin Tarihlendirilmesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları Cilt 4*, 75-88.
- (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tulum, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yaltkaya, Mehmed Şerefeddin (1934), “Mevlana’da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler”, *Türkiyat Mecmuası Cilt 4*, 111-168.

- Yavuz, Kemal (2000), *Âşık Paşa Garib-nâme I/I* (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma), Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/I, Ankara.
- *Âşık Paşa Garib-nâme I/II* (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma), Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/I, Ankara.
- *Âşık Paşa Garib-nâme II/I* (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma), Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/II, Ankara.
- *Âşık Paşa Garib-nâme II/II* (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma), Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/II, Ankara.
- (2009), "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt 37*, 2007, 137 -180.
- Yavuz , Kemal (2000) garib-name , e.kitap.kulturturizm.gov.tr
Erişim tarihi 20 .10.2013
- Yavuzarslan, Paşa (2010), *Kamus-ı Türki, Şemseddin Sami*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zenker, T. (1890), *Turkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch, Zweite Band* Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig.